

Για την ουτοπία μιας οικο-σοσιαλιστικής κοινωνίας

Ι. Στις σκέψεις που ακολουθούν, για τη δυνατότητα μιας οικο-σοσιαλιστικής κοινωνίας, θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο «ουτοπία» με το νόημα που της έδινε ο Thomas More (1478-1535) στο βιβλίο του ¹ για την ουτοπική δημοκρατία (1516): δηλαδή, όχι μόνο με την έννοια «αυτού που δεν υπάρχει ακόμα», κατά την έκφραση του Ernst Bloch ², αλλά με την έννοια της «δυσ-τοπίας», που αν πραγματωνόταν θα μπορούσε να είναι «ευ-τοπία». Όσο για τον όρο «οικολογία», μ' αυτόν εννοούμε τη σφαιρική, θεωρητική και πρακτική, μελέτη των αλληλεπιδράσεων ανθρώπου και φύσης. Μια οικο-σοσιαλιστική κοινωνία θα όφειλε να συνδυάζει το σεβασμό προς τη φύση με τον πραγματικό εξανθρωπισμό του ανθρώπου.

Συζητώντας για «το μέλλον της σοσιαλιστικής ιδέας στον 21ο αιώνα», σε μια περίοδο ανακατατάξεων και αναθεωρήσεων των ιδεολογικών και πολιτικών μετώπων, φαίνεται επιτακτική η ανάγκη επεξεργασίας ενός νέου, απελευθερωτικού σχεδίου που να διαγράφει τη δυνατότητα υπέρβασης της γενικής, κοινωνικής, οικονομικής κρίσης αξιών, η οποία χαρακτηρίζει τη σχεδόν παγκόσμια επικράτηση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού μετά τη σημερινή κατάρρευση του σοσιαλιστικού εγχειρήματος, τόσο στη μαρξιστική όσο και στη σοσιαλδημοκρατική μορφή του.

Αυτοί που οραματίζονται μια σοσιαλιστική οικο-τοπία για τον επόμενο αιώνα, μια κοινωνία δηλαδή που να βασίζεται σε οικολογικές αρχές, προειδοποιούν ότι το θεμελιακό δίλημμα για το μέλλον της ανθρωπότητας δε θα είναι πια, όπως έλεγε ο Marx, μεταξύ σοσιαλιστικής διεξόδου και βαρβαρότητας, αλλά, αν αποφευχθεί ο αφανισμός του ανθρώπινου είδους –λόγω της πλανητικής οικολογικής κρίσης που διαγράφεται απειλητική για τη βιόσφαιρα–, η βαρβαρότητα στη δική μας περιοχή του πλανήτη θα μπορούσε να έχει τη μορφή μιας κοινωνίας συγκεντρωτικής, περισσότερο τεχνοκρατικής από τη σημερινή, η οποία θα είναι ολοκληρωτικά ανελεύθερη, έστω και αν ενδεχομένως θα λειτουργούν τυπικά κάποιοι θεσμοί αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ³.

Ο θρίαμβος του μερικού συμφέροντος έναντι του γενικού, κοινωνικού, που

Ο Ευθύμης Παπαδημητρίου είναι Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Το κείμενο βασίζεται σε ομιλία στο συνέδριο με θέμα «Και τώρα τι; Το μέλλον της σοσιαλιστικής ιδέας στον 21ο αιώνα», το οποίο οργάνωσε τον περασμένο Σεπτέμβριο η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

αντιπροσωπεύει ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός, συνοδεύεται στις μέρες μας αναπόφευκτα από την ενίσχυση των ταξικών, εθνικιστικών, φυλετικών και θρησκευτικών διαφορών. Αδιαφιλονίκητη μαρτυρία της κρίσης αποτελεί η παγκόσμια διόγκωση της φτώχειας και της ανισότητας και η παράλληλη ενδυνάμωση της διαλεκτικής της βίας –ατομικής και συλλογικής–, με εναύσματα οικονομικά, εθνικιστικά, ρατσιστικά κ.ά.

Υπάρχει διέξοδος από αυτά τα αδιέξοδα; Ναι, απαντούν οι οικοσοσιαλιστές. «Η πολιτική αντίδραση απέναντι στους κοινωνικούς και οικολογικούς κινδύνους πρέπει να είναι πάνω από όλα μια αποκεντρωμένη, συμμετοχική και κατά το δυνατόν άμεση δημοκρατία», τονίζουν στο Μανιφέστο τους οι Ευρωπαίοι Οικοσοσιαλιστές⁴. Η οικολογική πρόκληση αμφισβητεί όλες τις μορφές του παραγωγισμού και απαιτεί μια σοσιαλιστική επαναθεμελίωση, εμπλουτισμένη με την πολιτική οικολογική σκέψη. Διάφορα κινήματα με σημαντικές προοπτικές, που συγκλίνουν προς την οικολογική πρόκληση (π.χ. το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών, το αντιρατσιστικό και το αντιπολεμικό κίνημα), έχουν σήμερα παγκόσμια εμβέλεια και δείχνουν την κατεύθυνση για νέες στρατηγικές κοινωνικής αλλαγής.

Το αιτούμενο φαίνεται να είναι μια συνεκτική ανάλυση των βαθιά ριζωμένων ιεραρχικών σχέσεων και συστημάτων κυριαρχίας καθώς επίσης και των ταξικών σχέσεων και των σχέσεων οικονομικής εκμετάλλευσης, που υποβαθμίζουν τους ανθρώπους και το περιβάλλον. Για πολλά χρόνια, οι μαρξιστές υποτιμούσαν τα κοινωνικά κινήματα και περιόριζαν τα περίπλοκα κοινωνικά προβλήματα και τους ανταγωνισμούς στην ταξική ανάλυση. Ο παραδοσιακός σοσιαλισμός, όντας οικονομικά εστιασμένος, παραγνώριζε τη σπουδαιότητα των κοινωνικών κινήματων, τα οικολογικά, φεμινιστικά, πολιτιστικά, τα προβλήματα της ζωής στις πόλεις κ.λπ., που φαίνεται ότι ξεπερνούσαν τις ταξικές γραμμές και αφορούσαν τόσο τη μεσαία τάξη, τους διανοούμενους, τους μικροϊδιοκτήτες όσο και τους μεγαλοαστούς.

Ακόμη και αν μπορούσε να οικοδομηθεί μια αταξική κοινωνία, χωρίς οικονομική εκμετάλλευση, για όσο καιρό οι γυναίκες, οι νέοι, οι γέροι, οι ανάπηροι, οι διάφορες μειονοτικές εθνικές ομάδες θα ζούσαν μειονεκτικά, η κοινωνία αυτή δε θα ήταν ορθολογική ούτε ελεύθερη. «Μια κοινωνία» –για να θυμηθούμε τη διατύπωση του Engels– «δεν μπορεί να είναι ελεύθερη, παρά μόνο αν κάθε άτομο της είναι ελεύθερο». Ο σοσιαλισμός θα μπορούσε να γίνει η πραγμάτωση της ευγενέστερης ουτοπίας πάνω στη γη, αν συντελούσε στην κατάργηση όλων των εξουσιαστικών σχέσεων, αν κατάφερε την επανασύνδεση του ανθρώπου με τη φύση και τη συνολική αναδόμηση της κοινωνικής ζωής σε άλλες βάσεις. (βλ. James O' Connor, «Socialism and Ecology», στο: *Our Generation*, tom. 22, σ.σ 1-2, 1991.)

Η οικοδόμηση του σοσιαλισμού απέτυχε στο ηθικό, στο οικονομικό και στο πολιτικό επίπεδο: α) επειδή το κοιμματικό, γραφειοκρατικό κράτος, αντί να λογοδοτεί στην κοινωνία των πολιτών, την κατήργησε και β) επειδή απέτυχε να προσφέρει την υλική αφθονία που είχε υποσχεθεί. Έτσι, το ηθικό και πολιτικό οικοδόμημα του σοσιαλισμού, δανεισμένο από την αστική κοινωνία, παραμέρισε κάθε ηθική ή πολιτική πρακτική που δεν ήταν αποκλειστικά ανθρωποκεντρική, ενώ και το οικο-

νομικό οικοδόμημα, δανεισμένο με λίγες μετατροπές από τον καπιταλισμό, παρέμενε κάθε υλική πρακτική που δεν προωθούσε την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, ακόμη κι αν οι δυνάμεις αυτές ήταν τυφλές απέναντι στη φύση.

Αυτές οι δύο αποτυχίες, από τις οποίες η μια άπτεται της πολιτικής και της ηθικής και η άλλη της σχέσης ανάμεσα στην ανθρώπινη οικονομία και στην οικονομία της φύσης, πηγάζουν από την αποτυχία του ίδιου του ιστορικού υλισμού. Επομένως, θα έπρεπε να εξετασθούν τόσο με μεθοδολογικούς όσο και με θεωρητικούς και πρακτικούς όρους. Με άλλα λόγια, αν είναι ελαττωματική η παραδοσιακή αντίληψη του σοσιαλισμού, μπορεί να είναι ελαττωματικός και ο τρόπος που σκεπτόμαστε το σοσιαλισμό. Μπορεί δηλαδή να υπάρχουν βαθύτερα προβλήματα μέσα στον ίδιο τον ιστορικό υλισμό. Ίσως να χρειάζεται μια πιο περίπλοκη και λεπτομερειακή θεωρία της ιστορίας. Έτσι, π.χ., αντιφάσεις ανάμεσα στον επεκτεινόμενο τρόπο παραγωγής και στην αντοχή του τοπικού περιβάλλοντος μπορεί να είναι πιο σημαντικές από ό,τι οι εσωτερικές αντιφάσεις μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων. Ολόκληρες κοινωνίες μπορούν να εξαφανιστούν ή να μορφωθούν λόγω οικολογικών «αντιφάσεων», χωρίς την ύπαρξη ταξικών συγκρούσεων.

Πιστεύω ότι επανεξέταση χρειάζεται, π.χ., η έννοια της κοινωνικής εργασίας, ώστε να περιλαμβάνει τόσο τον πολιτισμό της κοινωνίας όσο και την οικονομία της φύσης. Συνήθως γινόταν αφαίρεση του πολιτισμού αλλά και της φύσης από τη διαπραγμάτευση της κοινωνικής εργασίας. Η παραδοσιακή έννοια των παραγωγικών δυνάμεων υποβαθμίζει, πιστεύω, το γεγονός ότι αυτές είναι φύσει κοινωνικές και περιλαμβάνουν τον τρόπο συνεργασίας των ανθρώπων, ο οποίος χαρακτηρίζεται βαθύτατα από συγκεκριμένους πολιτιστικούς κανόνες και αξίες.

Ένα άλλο ελάττωμα είναι ότι η παραδοσιακή έννοια των παραγωγικών δυνάμεων παραγνωρίζει το γεγονός ότι αυτές δεν έχουν μόνο κοινωνικό χαρακτήρα, αλλά και φυσικό – παρά το γεγονός ότι οι Marx και Engels συχνά αναφέρονται στην υλική συναλλαγή ανάμεσα στους ανθρώπους και τη φύση ή ανάμεσα στην ανθρώπινη οικονομία και την οικονομία της φύσης, και κάνουν επίσης σύντομες αναφορές στην εξάντληση του εδάφους, στην αποψίλωση των δασών, στη βιομηχανική μόλυνση και στην ανακύκλωση. Στο έργο του Engels μάλιστα υπάρχουν χωρία που καθιστούν δυνατό –αν όχι εύλογο– να τον αποκαλέσουμε οικομαρξιστή.

Θα χρειαζόταν βέβαια ειδική εξέταση το εξής ερώτημα: η συνολική μαρξική θεωρία περιλαμβάνει επαρκή οικολογικά στοιχεία, τα οποία ενδεχομένως κατανοήθηκαν με λανθασμένο τρόπο, ώστε να οδηγήσουν σε εχθρική προς τη φύση οικονομική πράξη, ή μήπως η οικονομική προσέγγιση της θεωρίας για την αξία του Marx, τόσο ως κριτική των αστικών κοινωνικών σχέσεων όσο και ως θετική σοσιαλιστική οικονομία, εξετάζει ανεπαρκώς τη σχέση φύσης και αξίας και γι' αυτό οδήγησε ενδεχομένως σε λανθασμένες πρακτικές απέναντι στη φύση⁵.

II. Για τους λόγους αυτούς λοιπόν πριν προχωρήσουμε στο κυρίως θέμα μας, που είναι το πρόβλημα της δυνατότητας μιας οικο-σοσιαλιστικής κοινωνίας, θα σταθούμε για λίγο στο ερώτημα που τίθεται συχνά και αμφισβητεί ότι η οικολογία

και ο μαρξισμός είναι συμβατές και συμπληρωματικές έννοιες⁶. Είναι γεγονός ότι στον ιστορικό διχασμό ανάμεσα στον περιβαλλοντισμό και στην ιδεολογία της ανάπτυξης, η Αριστερά γενικά και οι μαρξιστές ειδικότερα είχαν ταχθεί με το μέρος των οπαδών της ανάπτυξης. Παρά τις θεμελιακές τους διαφορές σε πολλά θέματα, οι μαρξιστές και οι θεωρητικοί του κύριου ρεύματος μοιράζονταν ένα μονόπλευρο ενδιαφέρον για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, ενώ παραμελούσαν τις περιβαλλοντικές συνθήκες και συνέπειες.

Η σοσιαλιστική πρακτική στο παρελθόν έτεινε να ταυτίζει την οικονομική δημοκρατία με ένα σύστημα που ελαχιστοποιεί ή καταργεί τις κοινωνικο-οικονομικές διαφορές, οι οποίες –σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία– οφείλονταν σε «τελευταία ανάλυση» στην άνιση κατανομή της ατομικής ιδιοκτησίας. Και αυτό σήμαινε ότι το κράτος θα έπρεπε να εμπλακεί είτε σε μια διαδικασία αναδιανομής του εισοδήματος, μέσω της φορολογίας και του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας (όπως έκανε η σοσιαλδημοκρατία), είτε σε μια διαδικασία κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής (και αυτή ήταν η περίπτωση του τέως υπαρκτού σοσιαλισμού).

Εντούτοις, δεδομένου ότι η ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής αποτελεί μόνο μια πτυχή της οικονομικής εξουσίας, η προσπάθεια ελαχιστοποίησης των επιπτώσεων της άνισης κατανομής (της ιδιοκτησίας) στο εισόδημα ή ακόμα και η κατάργησή της δεν μπορεί να διασφαλίσει από μόνη της την εξαφάνιση των εξουσιαστικών οικονομικών σχέσεων. Έτσι, το αποτέλεσμα ήταν η οικονομική εξουσία της καπιταλιστικής ελίτ, που είχε τον έλεγχο του ιδιωτικού τομέα στην καπιταλιστική οικονομική «δημοκρατία», να αντικατασταθεί απλώς από την οικονομική εξουσία της κομματικής ελίτ, που ήλεγχε τον κρατικό τομέα στη σοσιαλιστική οικονομική «δημοκρατία».

Σχετικά με το θεωρητικό πλαίσιο αυτής της στάσης, θα είχαμε να παρατηρήσουμε ότι τόσο οι «κόκκινες» όσο και οι «πράσινες» πρακτικές υπήρξαν ατελείς. Από τη μια μεριά, ο μαρξισμός κράτησε μια αρνητική στάση απέναντι στην ανθρώπινη παρέμβαση στη φύση, στην οποία το περιβάλλον εθεωρείτο απεριόριστο και ελαστικό και στην οποία η ανθρώπινη τεχνολογική εφευρετικότητα θα ήταν σε θέση να ξεπερνά τα προφανή περιβαλλοντικά όρια της ανάπτυξης. Την ίδια στιγμή, τα οικολογικά προβλήματα και οι περιορισμοί δεν είχαν ενσωματωθεί στις μαρξιστικές θεωρίες της συσσώρευσης, των καπιταλιστικών κρίσεων, της παγκόσμιας οικονομίας και της υπανάπτυξης⁷.

Από την άλλη πλευρά, ο περιβαλλοντισμός εστερείτο της βαθιάς φιλοσοφικής και ιστορικής θεμελίωσης που διέθετε ο μαρξισμός. Τείνει να αγνοεί τις εθνικές και διεθνείς σχέσεις οικονομικού ελέγχου και πολιτικής δύναμης και τις συνέπειές τους στην οικονομική ανάπτυξη και στην τύχη του περιβάλλοντος. Βλέπει τη φύση πολύ αφηρημένα και χωρίς να τη συσχετίζει με τις κοινωνικές διαδικασίες που συμβαίνουν σ' αυτή. Τέλος, παραγνωρίζει τις ταξικές και οικονομικοκοινωνικές συναρτήσεις, περιορίζοντας το ενδιαφέρον του στη διατήρηση του περιβάλλοντος.

Η ουσία της έννοιας της «ανεκτής ανάπτυξης» (sustainable development) είναι

ότι σ' αυτό το ιστορικό σημείο που βρισκόμαστε το δίλημμα οικονομικής ανάπτυξης και περιβαλλοντικής ευεξίας είναι λανθασμένο. Η υγιής ανάπτυξη συνεπάγεται ότι η οικονομική ανάπτυξη έχει περιβαλλοντική διεύθυνση και τανάπαλιν. Η σύνδεση των δύο διαδικασιών δεν αντιμετωπίζεται ως καλή ιδέα, αλλά κρίνεται ως αντικειμενικά αναγκαία για να επιτευχθεί ο ένας ή ο άλλος σκοπός. Στην πιο ριζοσπαστική της διατύπωση η έννοια υποδηλώνει ότι η οικολογία είναι θέμα ισότητας, στο οποίο η φτώχεια, η υπανάπτυξη και η πολιτική περιθωριοποίηση αποτελούν ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Για το λόγο αυτό ο συμβατικός ανταγωνισμός ανάμεσα στο «κόκκινο» και στο «πράσινο» ίσως να μην είναι αναπόφευκτος. Πράγματι, το καθένα από τα δύο μπορεί να χρειάζεται το άλλο για να πραγματοποιήσει τους στόχους του. Αυτό που φαίνεται απαραίτητο στη σχετική συζήτηση είναι ένα θεωρητικό πλαίσιο για μια νέα πολιτική πρακτική, που να μπορεί να συνενώσει ζητήματα, όπως είναι αυτά της τάξης, της ανάπτυξης, της ενδυνάμωσης των κοινωνικών ελέγχων, και να επιτρέπει τον έλεγχο των προβλημάτων οικολογικής ισορροπίας που αναδύονται μέσα από τις κοινωνικές πρακτικές. Η διατύπωση ενός τέτοιου πλαισίου θα είναι ένα σύνθετο εγχείρημα. Μέρος του θα αποτελέσουν η επανεξέταση του οικολογικού περιεχομένου του μαρξισμού και η συζήτηση κάποιων βασικών θεμάτων. Μπορεί ο μαρξισμός να ενσωματώσει αποτελεσματικά τα προβλήματα της νέας περιβαλλοντικής πραγματικότητας; Είναι συμβατά ο μαρξισμός και η οικολογία; Χρειάζεται ο μαρξισμός και η οικολογία να καλυφθούν από κάποιο ανώτερο, πιο περιεκτικό παράδειγμα;

Πάντως, μια πρώτη διαπίστωση που κάνει όποιος ερευνά την οικολογική πρόκληση στο μαρξισμό, είναι ότι ο Μαρξ εννοούσε τις διάφορες απόψεις της κοινωνίας – τις κοινωνικές σχέσεις, την κουλτούρα, τους θεσμούς, την τεχνολογία, την ιδεολογία – ως αμοιβαία καθοριζόμενες διαδικασίες μέσα σε ένα δυναμικό σύστημα. Η ανθρώπινη ιστορία θεωρείται ως μια διαδικασία μέσα σε ένα διαλεκτικό σύμπαν. Οι υλικές σχέσεις της ανθρωπότητας με τη φύση είναι θεμελιακές στη μαρξική προσέγγιση. Η κοινωνική μεταβολή εννοείται ως μία διαδικασία μέσα στην ιστορική μεταβολή της ίδιας της φύσης. Παρ' όλα αυτά, το οικολογικό περιεχόμενο του ιστορικού υλισμού είναι αμφιλεγόμενο. Η έννοια της συνδιαμόρφωσης της ανθρώπινης και της φυσικής ιστορίας παραμένει αφηρημένη και δεν έχει αναπτυχθεί επαρκώς. Το φυσικό περιβάλλον παρέσχε μια ενδιαφέρουσα συνθήκη μέσα στην οποία λειτουργεί μια δοσμένη κοινωνία. Όμως για τον Μαρξ, η κατηγορία «των τάξεων» ήταν καθοριστική για την κατανόηση της περιπλοκότητας του κοινωνικού όλου, που επέτρεπε την ανάπτυξη του υποκείμενου μεταβολισμού και της ιστορίας και αρκούσε για την εξήγηση της πολιτικής δράσης. Σε αντίθεση προς τον ιστορικό υλισμό, ο διαλεκτικός υλισμός εμφανίζεται πιο καλά δομημένος για τη φιλοσοφική θεμελίωση των σημερινών οικολογικών εννοιών και για τη θεωρία της «ανεκτής ανάπτυξης». Περιλαμβάνει τις έννοιες της ολότητας, της αλληλεπίδρασης, της σύγκρουσης, της κρίσης, της μεταβολής, της εμφάνισης νέων μορφών. Οι θεμελιακές του έννοιες είναι συμβατές με τα σύγχρονα επιστημονικά ευρήματα γενικά και της

οικολογίας ειδικότερα.

Η οικολογική κριτική στο μαρξισμό είναι θεμελιακή. Υπάρχει ολόκληρη βιβλιογραφία που αμφισβητεί τον αναπτυξιακό προσανατολισμό τόσο των νεοκλασικών όσο και των μαρξιστικών παραδειγμάτων, υπέρ ενός μοντέλου που θέτει όρια στην «ανάπτυξη» και στη «σταθερή κρατική οικονομία» υποστηρίζοντας την άποψη ότι «το μικρό είναι όμορφο». Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη η μαρξιστική κριτική της δυναμικής του σύγχρονου καπιταλισμού, της φύσης των κρίσεων του και του κοινωνικού φορέα για το μετασχηματισμό ή την ανατροπή του είναι βαθιά ελαττωματική. Ειδικότερα υποστηρίζεται ότι ο μαρξισμός υπογραμμίζει τη σύγκρουση ανάμεσα στον τρόπο παραγωγής, τις αντιθέσεις ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις και δυνάμεις και ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις. Η οικολογία τονίζει τη σύγκρουση ανάμεσα στις ανθρώπινες δραστηριότητες και το φυσικό περιβάλλον. Διατυπώνει πιο απλά το ερώτημα για το ποιο από τα δυο σύνολα συγκρούσεων θα έπρεπε να θεωρηθεί πιο θεμελιακό: η πάλη των τάξεων ή αυτή της ανθρωπότητας ενάντια στη φύση;

Όμως σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, ο Marx έδινε έμφαση στην αμοιβαία σχέση ανθρώπινης κοινωνίας και φυσικού κόσμου. Γεγονός που θυμίζει τις σύγχρονες προσεγγίσεις για ενοποίηση της οικολογικής με την κοινωνική σκέψη. Ωστόσο, η οικολογική επιρροή στην ανθρώπινη ιστορία ήταν ανεπαρκώς ανεπτυγμένη στον Marx και όσους ακολούθησαν τη σκέψη του. Ο ρόλος των ειδικών φυσικών περιβαλλόντων στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και την ανάπτυξη των τρόπων παραγωγής θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη από μια νέα θεωρία της Ιστορίας.

Η πιο επιεικής από τις «πράσινες κριτικές» δέχεται ότι ο μαρξισμός είχε δίκιο, στο πλαίσιο του καπιταλισμού του 19ου αιώνα, να δίνει έμφαση στην ταξική σύγκρουση και να τη θεωρεί θεμελιακή⁸. Οι περιβαλλοντικοί αντίκτυποι του αχαλίνωτου βιομηχανισμού ήταν ακόμη μικροί σε σχέση με τα σημερινά δεδομένα. Ήταν λογικό να μεταχειρίζεται τη γη ως τη σκηνή πάνω στην οποία παίζεται το ανθρώπινο δράμα, ως ανεξάντλητη πηγή φυσικών πόρων και ως ακόρεστο τόπο για τα απόβλητα και τη μόλυνση. Όμως σήμερα αυτή η υπόθεση δεν ισχύει πλέον. Τόσο οι τοπικές οικονομίες όσο και οι κοινοί χώροι, σε πλανητική κλίμακα, έχουν υποσκάψει τα θεμέλιά τους με την άκριτη ανάπτυξη, τόσο στις πλούσιες όσο και στις φτωχές χώρες.

Τό πράσινο κίνημα σήμερα περικλείει στους κόλπους του ένα εξαιρετικά ευρύ φάσμα πολιτικών φιλοσοφιών⁹. Για το μαρξισμό, το πιο σημαντικό πλαίσιο πρόκλησης στο οικολογικό κίνημα συνίσταται στη λεγόμενη «κοινωνική οικολογία»¹⁰. Η κοινωνική οικολογία έχει πολλά κοινά με το μαρξισμό: τη ριζική κριτική στον καπιταλισμό, το στόχο μιας εξισωτικής, δημοκρατικής και πιο συνεργατικής κοινωνίας και την εκτίμηση των κοινωνικών αιτίων των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Αυτά τα κοινά σημεία κάνουν ίσως και πιο έντονες τις διαφορές: για την κοινωνική οικολογία, ο μαρξισμός είναι απαρχαιωμένος. Πολύ στενός κατά τα θεωρητικά του πλαίσια, πολύ αφοσιωμένος στην προτεραιότητα των κοινωνικών σχέσεων και πολύ εμποτισμένος από το όραμα της προόδου του 19ου αιώνα, μέσω της τεχνολογι-

κής κυριαρχίας πάνω στη φύση.

Ο συμβατικός μαρξισμός έχει γίνει στην καλύτερη περίπτωση αδιάφορος. Στη χειρότερη περίπτωση, θεωρείται μαζί με τον καπιταλισμό ως προαγωγός επικίνδυνων τρόπων ανάπτυξης σε όλο τον πλανήτη. Για τους κοινωνικούς οικολόγους η υποβάθμιση των φυσικών συστημάτων, που γίνεται όλο και πιο βαθιά, με πιθανές αμετάκλητες καταστρεπτικές συνέπειες, απαιτεί μια νέα θεωρία για την κρίση και ένα νέο μοντέλο για μια διαφορετική, οικο-σοσιαλιστική κοινωνία.

Οι κοινωνικοί οικολόγοι αμφισβητούν το κεντρικά σχεδιασμένο βιομηχανικό μοντέλο της κοινωνίας, που συχνά ταυτίζεται με το μαρξισμό στον αιώνα μας. Η πολιτική και οικονομική ιστορία του υπαρκτού σοσιαλισμού δεν κατάφερε να πραγματοποιήσει την ελκτική του υπόσχεση, ενώ το περιβαλλοντικό του μητρώο υπήρξε αποτυχημένο¹¹. Για τους οικολόγους, η μετακαπιταλιστική κοινωνία θα πρέπει να ανασυγκροτηθεί στη βάση μιας θεμελιακά νέας τεχνολογικής κουλτούρας. Η σημερινή τεχνοδομή είναι καπιταλιστική στον πυρήνα της και όχι απλώς στο πεδίο κοινωνικά ουδέτερων πρακτικών, αναγκαίων για την υλική αφθονία. Δεν αρκεί, όπως έδειξε η σοβιετική εμπειρία, η αλλαγή των παραγωγικών σχέσεων. Η καπιταλιστική τεχνολογία, η οργάνωση της εργασίας, ο σχεδιασμός της κοινωνίας στο χώρο κ.λπ. θα πρέπει να αναπλασθούν σε μια οικολογικά υγιή βάση, εφευρίσκοντας και δοκιμάζοντας νέες μορφές πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων.

Η σύγχρονη πολιτική οικολογία επιχειρεί επίσης έναν επαναπροσδιορισμό της έννοιας της προόδου. Σε αντίθεση προς την τεχνολογική αισιοδοξία του ορθόδοξου μαρξισμού και του καπιταλισμού, οι κοινωνικοί οικολόγοι προτείνουν ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης. Αυτό το μοντέλο περιλαμβάνει μικρές, διαφορετικές και αποτελεσματικές τεχνολογίες και διαδικασίες, μια διαφορετική έννοια της ευημερίας, που υπογραμμίζει τις ανθρώπινες αξίες, τη συνεργασία και τις οικολογικές αρχές, απορρίπτοντας τον καταναλωτισμό και τη σπατάλη. Τείνει προς μια φιλοσοφία που υποστηρίζει ότι «το λιγότερο είναι σπουδαιότερο», που προϋποθέτει χαμηλότερα επίπεδα κατανάλωσης (τουλάχιστον στις βιομηχανικές κοινωνίες) και άλλες, δυναμικές μορφές παραγωγής. Η αναρχική πτέρυγα του οικολογικού κινήματος θα πρόσθετε το αίτημα της άμεσης δημοκρατίας και μια αποκέντρωση, συνομοσπονδιακά οργανωμένων κοινοτήτων¹². Μέχρι στιγμής πάντως, το πράσινο κίνημα δεν έχει πετύχει να προβάλει ένα νέο κοινωνικό όραμα για την οικολογική κοινωνία που προσδοκά.

III. Αναφορικά τώρα με το πρόβλημα της μετάβασης στην οικολογική κοινωνία, άλλοτο παραμένει το πρόβλημα της νέας συμμετοχικής πολιτικής και των νέων θεσμών που θα επέτρεπαν στις μάζες να συμμετέχουν στη διαμόρφωση της πολιτικής. Όλοι συμφωνούν πάντως ότι η συμμετοχική πολιτική δεν είναι δυνατή στο πλαίσιο του αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης του κοινοβουλευτισμού και του εθνικού κράτους. Οι κοινωνικοί οικολόγοι προτείνουν ένα «συνομοσπονδιακό κοινοτισμό», που να βασίζεται σε μια νέα δημόσια σφαίρα, η οποία χαρακτηρίζεται από τον τοπικό έλεγχο και την κοινοτική δημοκρατία ανάμεσα στις

συνομοσπονδιακά συνδεδεμένες τοπικές κοινότητες. Οι αποφάσεις θα λαμβάνονται σε λαϊκές συνελεύσεις σε επίπεδο γειτονιάς και θα μεταβιβάζονται στα συνομοσπονδιακά εθνικά και ηπειρωτικά συμβούλια μέσω ανακλητών, εντεταλμένων εκπροσώπων¹³.

Κατά τους κοινωνικούς οικολόγους, η ουσιαστική μετάβαση στην οικολογική κοινωνία θα εξαρτηθεί από τις συνομοσπονδιακές ενώσεις που θα είχαν ταυτόχρονα και παιδευτική λειτουργία, αναγκάζοντας τα μέλη τους σε διαπροσωπικές σχέσεις και έλεγχο, μακριά από την ψηφοθηρία των σημερινών δήθεν προσωπικοτήτων που δημιουργούν τα ΜΜΕ.

Όσο για τις οικονομικές προϋποθέσεις της οικολογικής κοινωνίας, άλλοι πράσινοι οικονομολόγοι έχουν εγκαταλείψει το όραμα μιας μη καπιταλιστικής κοινωνίας, χωρίς αγορά και χωρίς κράτος, και ταυτίζουν την οικονομική δημοκρατία με την ενδυνάμωση της «κοινωνίας των πολιτών», ενώ κάποιοι άλλοι ταυτίζουν την οικονομική δημοκρατία με διάφορες μορφές «ιδιοκτησίας των εργαζομένων» και «δημοκρατίας στον τόπο δουλειάς»¹⁴. Το μειονέκτημα όλων αυτών των προτάσεων είναι ότι δε φαίνονται να αφορούν ολόκληρη την κοινωνία, παρά μόνο τους εργάτες και τους απασχολούμενους, και δε συνεπάγονται την κατάργηση της οικονομικής εξουσίας, αλλά την αποκέντρωσή της, χωρίς να είναι σε θέση να εγγυηθούν την επιδίωξη του γενικού συμφέροντος.

Όμως, η κατάργηση της οικονομικής εξουσίας αποτελεί το θεμέλιο της άμεσης οικονομικής δημοκρατίας που οραματίζονται οι κοινωνικοί οικο-σοσιαλιστές. Με το σημερινό βαθμό συγκέντρωσης της οικονομικής εξουσίας και τη διεθνή αλληλεξάρτηση είναι δύσκολο να φανταστούμε μια ριζικά διαφορετική μορφή κοινωνίας στηριγμένη στην οικονομική δημοκρατία. Δύσκολο δε φαίνεται να είναι μόνο το ζήτημα της μετάβασης, αλλά και μια σειρά άλλων προβλημάτων, π.χ. το σύστημα κατανομής των αγαθών και των υπηρεσιών στο προτεινόμενο πρότυπο μοντέλο της οικονομίας με βάση την κοινότητα.

Μια οικονομική δημοκρατία προϋποθέτει: α) την κοινοτική αυτοδυναμία, β) την κοινοτική ιδιοκτησία των πλουτοπαραγωγικών πηγών και γ) τη συνομοσπονδιακή κατανομή των αγαθών και των υπηρεσιών. Η ιστορική τάση απομάκρυνσης από την αυτοδυναμία είχε σοβαρές επιπτώσεις στο μακροοικονομικό επίπεδο καθώς επίσης στο περιβαλλοντικό, στο κοινωνικό και στο πολιτικό επίπεδο. Η αυτοδυναμία αποτελεί αναγκαίο όρο για τη δημιουργία μιας οικολογικά αυτοσυντηρούμενης παγκόσμιας τάξης. Κι αυτό γιατί οι αυτοδύναμες κοινότητες αποτελούν σήμερα το μόνο τρόπο για την αναστροφή της διαδικασίας υπερπαραγωγής και υπερκατανάλωσης, που είναι αποτέλεσμα της «οικονομίας της μεγέθυνσης» και βασική αιτία της οικολογικής απειλής».

Στις μέρες μας, γινόμαστε μάρτυρες μιας μορφής οικονομικής αποκέντρωσης στο ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα ως αποτελέσματος τεχνολογικών αλλαγών. Κάποια στάδια της παραγωγικής διαδικασίας, ακόμη και ολόκληρη η παραγωγική διαδικασία, μετακινούνται προς την περιφέρεια ή την ημι-περιφέρεια (Μεξικό, Κορέα, Μεσόγειος, Ευρώπη). Εκτός από αυτή την «εξηρημαμένη αποκέντρωση»,

που διαιωνίζει την αναπαραγωγή του ιεραρχικού καταμερισμού εργασίας και των σχέσεων κυριαρχίας/εξάρτησης, υπάρχει και μια «αυτοδύναμη αποκέντρωση», που μπορεί να γίνει με την οριζόντια αλληλεξάρτηση οικονομικά αυτοδύναμων κοινοτήτων.

Ο πιο βασικός παράγοντας του μεγέθους μιας αυτοδύναμης κοινότητας είναι η συμβατότητα με την άμεση οικονομική δημοκρατία, που επιτρέπει τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων σε συνελεύσεις πολιτών που γίνονται πρόσωπο με πρόσωπο. Σε αυτή τη βάση, η κοινότητα αναδεικνύεται ως η πλέον κατάλληλη οικονομική μονάδα να αποτελέσει τον πυρήνα της οικολογικής κοινωνίας. Πάντως, με δεδομένο το τεράστιο μέγεθος πολλών σημερινών πόλεων, πολλές από αυτές θα πρέπει μακροπρόθεσμα να διασπαστούν. Αυτό βέβαια αφορά τη φυσική τους αποκέντρωση, γιατί η θεσμική τους αποκέντρωση μπορεί να εφαρμοστεί άμεσα.

Η αποκέντρωση της εξουσίας απαιτεί παράλληλη μεταβίβαση στις κοινότητες, εκτός από τη φορολογική εξουσία, και την αρμοδιότητα για την παροχή σημαντικών κοινωνικών υπηρεσιών (όπως είναι η παιδεία, η υγεία, η στέγαση κ.λπ.) που αρχικά είχαν ανατεθεί στο κράτος και τώρα παραδίδονται σταθερά στον ιδιωτικό τομέα. Στα μέτρα για την ενίσχυση της αυτοδυναμίας περιλαμβάνονται σκέψεις για τη δημιουργία κοινοτικών συνεταιρισμών, τραπεζών, πιστωτικών κέντρων, τοπικού νομίματος, και η ίδρυση τοπικών κέντρων παροχής κοινωνικών υπηρεσιών, που θα βελτιώνουν την ποιότητα ζωής όλων των πολιτών.

Η μετακίνηση προς μεγαλύτερη αυτοδυναμία σημαίνει στην πράξη ότι τα μέλη της κοινότητας παράγουν περισσότερο για τον εαυτό τους και τους άλλους και υποκαθιστούν τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται εντός της κοινότητας. Αναφορικά με την ενέργεια, οι κοινοτικές αρχές μπορούν ευκολότερα να παροτρύνουν τους πολίτες να χρησιμοποιούν ανανεώσιμες πηγές και εναλλακτικές τεχνολογίες.

Ο συνομοσπονδιακός κοινοτισμός προτείνει επίσης την κοινοτικοποίηση της οικονομίας και τη διεύθυνσή της από την κοινότητα, ως τμήμα μιας πολιτικής δημοσίας αυτοδιαχείρισης. Η οικονομική δημοκρατία απαιτεί έναν άλλο τύπο κοινωνικής ιδιοκτησίας, που να διασφαλίζει τη δημοκρατική ιδιοκτησία και τον έλεγχο των πλουτοπαραγωγικών πηγών μέσω της κοινοτικής ιδιοκτησίας.

Αν και σήμερα θεωρούνται γνωστές οι αρχές της μορφής εκείνης κοινωνικής οργάνωσης που βασίζεται στην κοινότητα, παραμένουν άλυτα μια σειρά από σημαντικά προβλήματα¹⁶. Ένα από τα πιο βασικά προβλήματα αφορά την προσπάθεια σύνθεσης δημοκρατίας και ενός σχεδιασμού που, επειδή δε θα στηρίζεται στους μηχανισμούς της αγοράς, θα πρέπει αναπόφευκτα να προϋδεάζεται και να ικανοποιεί τις ανάγκες των πολιτών και όχι μόνο τις βασικές¹⁷.

Κεντρικό πρόβλημα στην οικολογική κοινωνία θα είναι και το ζήτημα των κριτηρίων κατανομής των αγαθών και των υπηρεσιών. Απαιτείται δηλαδή ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας της αποδοτικότητας και ο εμπλουτισμός της με μια διάσταση κοινωνική και όχι μόνο οικονομική. Έτσι, η αποδοτικότητα θα μπορούσε να οριστεί ως η αποτελεσματικότητα στην ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών με

βάση την αρχή «από τον καθένα ανάλογα με την/τις ικανότητές του στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του».

Ένα άλλο θέμα είναι η διάκριση μεταξύ αναγκών και μέσων ικανοποίησής τους, που είναι χρήσιμη γιατί μας επιτρέπει να διατυπώσουμε την υπόθεση ότι οι βασικές ανάγκες είναι πεπερασμένες και επιδεκτικές ταξινόμησης, ενώ το πρόβλημα συνήθως αφορά στα μέσα ικανοποίησης των αναγκών και όχι στις ίδιες τις ανάγκες. Οι ίδιοι οι άνθρωποι θα πρέπει να αποφασίσουν για τους καλύτερους τρόπους ικανοποίησης των αναγκών τους, με διάφορες μεθόδους και τεχνικές.

Το οικονομικό πρόγραμμα για τη μετάβαση στην οικολογική κοινωνία, με αφετηρία τα αιτήματα που κινητοποιούν τον κόσμο γύρω από τα άμεσα προβλήματα που τον απασχολούν, θα πρέπει να έχει και κάποιους άλλους στόχους: π.χ., α) να δημιουργήσει μια διαφορετική συνείδηση σχετικά με τις μεθόδους επίλυσης των οικονομικών και οικολογικών προβλημάτων με δημοκρατικό τρόπο, β) να υποβάλει προτάσεις σχετικές με την οικοδόμηση των οικονομικών και κοινωνικών θεσμών που θα οδηγήσουν στη σοσιαλιστική οικολογική κοινωνία.

Ο πρώτος στόχος, της δημιουργίας διαφορετικής συνείδησης, θα είναι να κατανοηθεί ό,τι η ανεργία, η φτώχεια, η αλλοτρίωση στην εργασία και η χαμηλή ποιότητα ζωής, η ρύπανση και η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος συνδέονται με ένα οικονομικό σύστημα που βασίζεται στη συγκέντρωση της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας στα χέρια ελίτ, οι οποίες εκπροσωπούν μια ελάχιστη αναλογία στη σύνθεση του πληθυσμού.

Υπάρχουν, νομίζω, αρκετοί λόγοι που μας ωθούν να πιστέψουμε ότι ο ίδιος ο παγκόσμιος καπιταλισμός έχει δημιουργήσει τις συνθήκες για ένα οικολογικό, σοσιαλιστικό κίνημα. Το αργό «πρασίνισμα» της Αριστεράς σε παγκόσμια κλίμακα επιτρέπει την αισιοδοξία ότι οι οικο-σοσιαλιστικές τάσεις του σήμερα δε θα είναι φευγαλέες αναλαμπές, ότι η οικολογία και ο σοσιαλισμός δεν είναι υποχρεωτικά αντιφατικοί όροι¹⁸ και ότι το όραμα μιας κοινωνίας της αλληλεγγύης και της αρμονίας με τη φύση δεν είναι αδύνατο. (Hans Immler / Woldietrich Schmied-Kowarzik, *Marx und die Naturfrage. Ein Wissenschaftsstreit*, Hamburg 1984.)

Σημειώσεις

1. Το έργο του Thomas More (1478-1535) δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στα λατινικά στα 1516, με τον τίτλο: *De optimo statu rei publicae deque nova insula Utopia*. Η πρώτη μετάφρασή του στα αγγλικά έγινε από τον Ralph Robynson στο Λονδίνο, στα 1551. Η ουτοπία του More συνδύαζε την πλατωνική Πολιτεία και στοιχεία της σκέψης του Επίκουρου με την ιδέα της χριστιανικής Θείας Πρόνοιας.

2. Ernst Bloch, *Das Prinzip Hoffnung*, Suhrkamp, Tom. 1, σελ. 258, *Die Sichten der Kategorie Möglichkeit*, τ. 2, σελ. 547: «Freiheit und Ordnung. Abriss der Sozialutopien». Βλ. επίσης του ίδιου: «Über die Bedeutung der Utopie», *Tübinger Einleitung in die Philosophie*, Suhrkamp, tom. 1, 1963, σελ. 124, επίσης: «Der Bogen Utopie-Materie», Fr. a M. 1968, σελ. 67 και το κείμενό του με τον τίτλο: «Marx, aufrechter Gang, konkrete Utopie», στην έκδοση Suhrkamp (291), E. Bloch, *Über Karl Marx*, Fr.a.M. 1968, σελ. 163-177.

3. Βλ. π.χ. τις αναπτύξεις του θεμελιωτή της κοινωνικής οικολογίας Murray Bookchin, *Remaking Society*, Black Rose 1989. Έχει μεταφραστεί στα ελληνικά με τον τίτλο: «Ξαναφτιάχνοντας την κοινωνία», εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1994. Βλ. επίσης του ιδίου: *Toward an ecological society*, Montreal 1980, σελ. 275: «Conclusion: Utopianism and Futurism».

4. Βλ. Πιερ Ζυκέν, *Το Μανιφέστο των οικοσσοσιαλιστών. Η πράσινη εναλλακτική πρόταση για την Ευρώπη*, εκδ. Εποχή, Αθήνα 1991. Βλ. ιδιαίτερα το κείμενο του Pierre Juquin: «Δυο χρόνια μετά», που γράφτηκε ειδικά για την ελληνική έκδοση του Μανιφέστου των Οικο-σοσιαλιστών, σελ. 123-150.

5. Βλ. Immler Hans, Wolfdietrich Schmied-Kowarzik, *Marx und die Naturfrage*, Hamburg 1984.

6. Paul D. Raskin and Stephen S. Bernow «Ecology and Marxism: Are Green and Red Complementary?», στο περιοδικό: *Rethinking Marxism*, τομ. 4, αρ. 1 (1991), σ.σ. 87-103. Επίσης το βιβλίο του Howard I. Parsons, *Marx and Engels on Ecology*, London 1977, περιλαμβάνει πληθώρα επιλεγμένων τμημάτων από τα έργα του Marx και του Engels οικολογικού περιεχομένου.

7. Περιληπτικές διατυπώσεις αυτής της πανοραμικής αντίληψης για τον καπιταλισμό συναντά κανείς τόσο στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο όσο και στα *Grundrisse*.

8. Bahro R., *Socialism and Survival*, London 1982.

9. Μόνο στη μεταπολεμική Γερμανία, την πιο ανεπτυγμένη βιομηχανικά χώρα της Ευρώπης, είχαμε από τα μέσα της δεκαετίας του '80 τουλάχιστον τέσσερις τάσεις: των «οικο-ελευθεριαζόντων», των «οικο-σοσιαλιστών», των «φονταμενταλιστών» και των «πολιτικών ρεαλιστών». Στην Αμερική, εκτός από τον αναθεωρητικό «περιβαλλοντισμό» και την «οικολογία σε βάθος», είχαμε και τη σχολή της «κοινωνικής οικολογίας», που αποτελεί και την πιο ενδιαφέρουσα πρόκληση για το αμερικάνικο οικολογικό κίνημα.

10. M. Bookchin, *Post Scarcity anarchism*, Berkeley 1971, «Social Ecology versus Deep Ecology», *Socialist Review*, 88(3), σ.σ. 9-29. Hawkins H., «The Potential of the Green Movement», *New Politics*, 1988, σ.σ. 85-105.

11. Βλ. Τ. Φωτόπουλος, «Το τέλος του σοσιαλιστικού κρατισμού», στο *Κοινωνία και Φύση*, 6 (1994), σελ. 23.

12. Βλ. περισσότερα «για την αυτονομία, την κοινωνική δικαιοσύνη και την οικολογική ισορροπία», *Κοινωνία και Φύση*, 1 (1992), σελ. 107, 115 και 143.

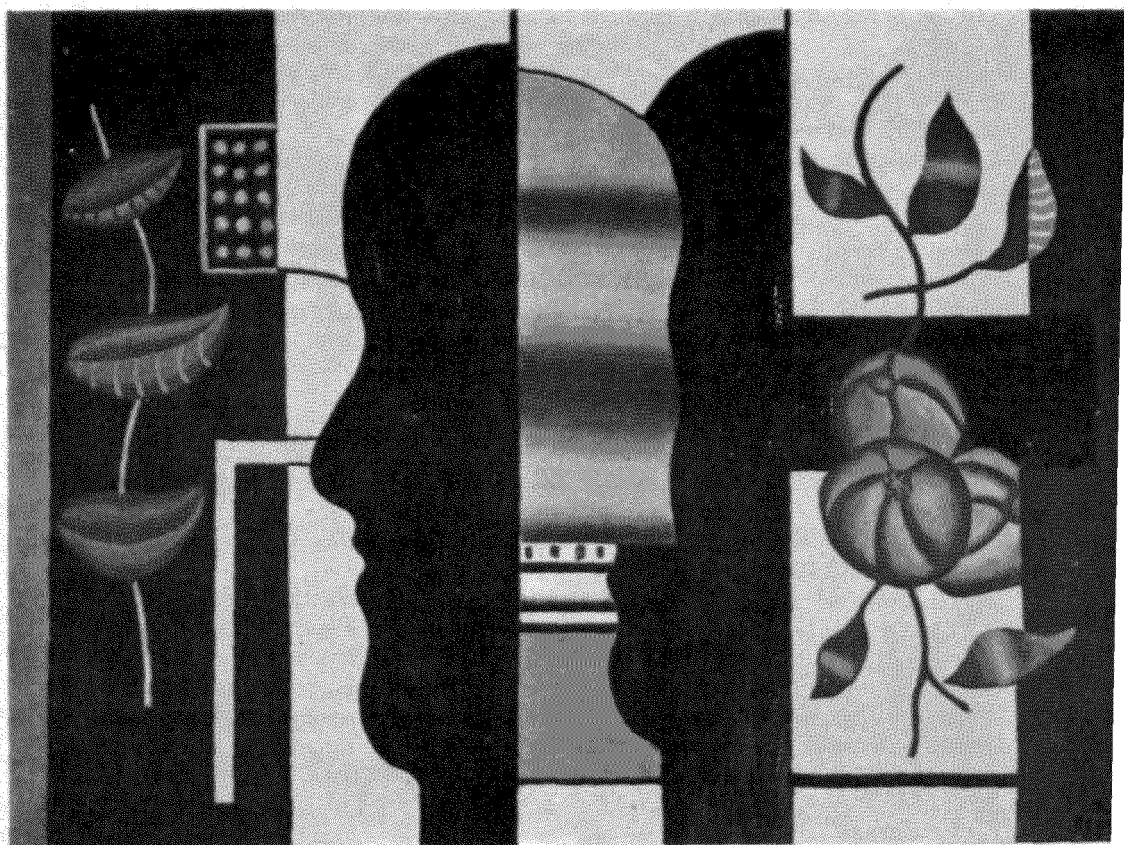
13. M. Bookchin, «Η σημασία του συνομοσπονδιασμού», *Κοινωνία και Φύση*, 3 (1993), σελ. 51.

14. Βλ. M. Bookchin, *Urbanization without cities. The Rise and Decline of Citizenship*, San Francisco, 1973.

15. Βλ. Benello C.G., *Building Sustainable Communities*, Bootstrap 1989, Κεφ. 18-20. Επίσης Blackburny R., «Fin de Siècle: Socialism after the Crash», *New Left Review*, 1, 1991, σσ. 5-68.

16. Βλ. σχετική βιβλιογραφία στο άρθρο του Hawkins, «Κοινωνικός και εργατικός έλεγχος και η συνεταιριστική Κοινοπολιτεία», *Κοινωνία και Φύση*, 3, 1993.

17. Βλ. Auerbach P., «The Transition from the existing capitalism», *New Left Review*, Ιούλιος 1988, σελ.

Μαύρο προβιά, 1928